

ARCHEOLOGIE KRAJINY PODŘIPSKA

Základní vymezení projektu, jeho cíle a metody

Martin Gojda

Úvod

Projekt *Archeologie krajiny Podřipska* (dále jen AKP) byl zahájen roku 2006 jako jeden z profilujících projektů výzkumného záměru Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, který na léta 2005 – 2010 získala katedra archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni (Gojda 2005). Svým způsobem projekt navazuje na starší grantový projekt Archeologického ústavu AV ČR *Sídelní prostor pravěkých Čech* (SPPČ, 1997 – 2002), a to jak tématicky, tak metodologicky. Zatímco starší z uvedených projektů sledoval otázky rozšíření a poznání archeologických pramenů - primárně prostřednictvím nedestruktivních metod terénního výzkumu a plošně omezené sondáže - v nížině (tzv. staré sídelní území středního a dolního Polabí) a v geomorfologicky dynamičtějších oblastech s vyšší nadmořskou výškou (pahorkatina a vrchovina; Písecko, resp. Prachaticko) na rozsáhlém území makroregionů (Gojda ed. 2004), je projekt AKP zaměřen na detailnější poznání vývoje krajiny a osídlení na relativně malém území v okolí výrazné solitérní krajinné dominanty.

Cílem projektu je přiblížit se k poznání dynamiky pravěkého a středověkého osídlení v okolí legendární hory Říp a sledovat odraz sídelní aktivity člověka od neolitu po vrcholný středověk na proměnách podob zdejší kulturní krajiny. Dílčí cíle sledují změny ve využití dlouhodobě osídlených areálů, hustotu osídlení a jeho (dis)kontinuitu, polohu sídel ve vztahu k přírodnímu prostředí; v oblasti metodologie například vypovídací schopnost a reprezentativnost dat získaných prostřednictvím povrchového průzkumu sběrem. Projekt je zaměřen na shromáždění a analýzu archeologických a přírodovědných pramenů získaných terénními výzkumy na Podřipsku před rokem 2006, ale hlavní pramennou základnu tvoří data, která jsou získávána terénním výzkumem v průběhu projektu, a to postupy nedestruktivní a málo destruktivní archeologie.

Základní charakteristiky zkoumaného území

Výzkumný projekt je zaměřen na poznání části geomorfologické jednotky Dolnooharské tabule o velikosti cca 350 km². Jedná se o území o poloměru 11 km, jehož centrem je hora Říp (obr. 1, 2). Hranice zájmové oblasti je po obvodu vymezena obcemi Štětí, Vliněves, Všestudy, Velvary, Budyně n.O., Doksany. Tato oblast zaujímá výšinu zvedající se

ze širokého aluviálního údolí labské nivy SZ od soutoku Vltavy s Labem, která zde vytváří výraznou terénní hranu s převýšením 50 - 100 metrů.

Z hlediska cílů projektu a s ohledem na jeho omezený časový rozsah, limitující možnosti sběru nových dat, bylo na uvedeném teritoriu definováno *centrální zájmové území*, na němž je, s výjimkou sběru environmentálních dat, aplikována většina terénních aktivit. Jedná se o prostor o velikosti zhruba 80 km² mezi obcemi Roudnice n. L., Bechlín, Libkovice pod Řípem, Horní Beřkovice, Ledčice, Straškov, Račiněves, v jehož středu se nachází Říp (obr. 3). Toto území bylo vybráno z několika důvodů. Říp je výraznou soliterní krajinnou dominantou, která v minulosti bezpochyby trvale ovlivňovala interpretaci zdejší krajiny a sehrála nemalou úlohu ve struktuře osídlení Podřipska. Je spojován s legendárními počátky osídlení Čech slovanským etnikem a v historické minulosti (období dokumentované písemnými prameny, tj. středověk a novověk) byl zdůrazňován jeho symbolický význam. Ačkoli archeologických pramenů získaných tradičními postupy, které by dokládaly osídlení Řípu a jeho okolí v pravěku – raném středověku není mnoho, bylo zde v posledním desetiletí identifikováno nemálo areálů obytného, pohřebního a pravděpodobně rituálního charakteru, a to prostřednictvím systematického leteckého průzkumu. Právě nedestruktivní terénní postupy mohou zcela změnit dosavadní představy a hustotě sídelní sítě a dynamice sídelních areálů v této významné části pravěké oikumeny české kotliny.

Důvody, které obrátily naši pozornost právě na Podřipsko, mají souvislost s celkovou orientací výzkumného záměru *Opomíjená archeologie*. Z hlediska uplatňování netradičních terénních metod archeologického výzkumu patří krajina pod Řípem k nejintenzivněji zkoumaným oblastem u nás. Nasazení nedestruktivních metod od počátku devadesátých let minulého století a zejména pak v rámci zmiňovaného projektu SPPČ výrazně změnilo archeologické poznání Podřipska. Zejména letecký průzkum, ojedinělé povrchové průzkumy, geofyzikální prospekce a na ně navazující sondáž doložily existenci více či méně rozsáhlých sídelních areálů a takových druhů pramenů, které dosavadní bádání neznalo. Doklady tohoto osídlení tvoří rozmanité komponenty, dokumentující lidské sídelní aktivity obytného, pohřebního a rituálního charakteru od neolitu po středověk. Jak dále ukážeme na výsledcích prvního roku výzkumu, ani po patnácti letech například potenciál letecké prospekce není vyčerpán a její pokračování v zájmovém území má zřetelný smysl.

Základní charakteristiky krajiny Podřipska, které vyvolaly náš zájem o jeho bližší poznání, je možno shrnout do následujících bodů:

1. Soliterní kopec Říp je výraznou dominantou klasické sídelní oblasti české kotliny, je legendárním krajinným bodem spojovaným již od raného středověku (Kosmova kronika)

s počátky osídlení Čech. Jeho sakrálního význam byl v minulosti opakovaně zmiňován a dokládá jej mimo jiné románský kostel (rotunda) postavený na jeho vrcholku v dobách raného českého státu. Naopak eventuální profánní charakter (výšinné sídlo, ohrazení/fortifikace) nebyl dosud v případě Řípu prokázán.

2. Krajina Podřipska je modelovým územím pro studium vývoje osídlení geomorfologického typu plošiny, protože se nachází na jejím okraji. Nabízí se tak možnost srovnání sídelní struktury tohoto území s přilehlou zónou labského údolí.

3. Na širším Podřipsku byly v nedávné době provedeny pyloanalytické odběry, které umožnily získat první představy o diachronické podobě zdejší krajiny, resp. jejího vegetačního pokryvu. Při okrajích Dolnooharské tabule byly při četných terénních akcích vytipovány některé mikroregiony s výskytem ložisek organických sedimentů, které jsou mimořádně vhodné k tomuto typu paleoenvironmentálního výzkumu.

Zvolený postup, metody sběru a práce s daty – základní přehled

Referovaný projekt vychází metodicky ze současných trendů uplatňovaných v oblasti krajinné archeologie. Jejich kořeny shledáváme jednak v poválečné německé škole *sídelní archeologie*, reprezentované především tzv. göttingenskou školou H. Jankuhna a jejími předchůdci (např. H.-J. Eggers), která do archeologie uvedla pojem tzv. archeologického krajinného snímku (Landesaufnahme), a jednak v britském pojetím tzv. *field archeology*, která se zaměřovala na vyhledávání, evidenci a dokumentaci reliéfně zachovaných památek (blíže k tomu Gojda 2000; 84-87, Kuna 2004) a která integrací archeologického (především nedestruktivního), historického, geografického a přírodovědného bádání vedla k vytvoření mezioborové disciplíny zaměřené na komplexní poznání krajiny v jejím historickém rozměru (*landscape archeology, landscape history*). V souvislosti s využitím moderních hardwarových a softwarových technologií, které lze uplatnit v této oblasti poznání (dálkový průzkum, geofyzika, GIS, GPS,) a s heuristickými možnostmi a zpracovatelskými postupy, které tyto technologie podporují (např. vzorkovací či analytický výzkum) je projekt AKP orientován na využití stávající pramenné základny (shromážděné do počítačové databáze), na sběr nových dat kombinací analytického a syntetického způsobu vedení výzkumu (povrchový průzkum sběrem, resp. letecká prospekce) a na jejich vyhodnocení. Zároveň budeme usilovat o srovnání informační hodnoty pramenů získaných na jedné straně tradičními a na straně druhé nedestruktivními / málo destruktivními metodami pro řešení problémů kladených krajinnou a sídelní archeologií.

Prakticky se v oblasti sběru dat provádějí následující aktivity:

1. Vytváří se databáze všech dostupných pramenů pro studium osídlení Podřipska (fondy muzeí v Roudnici n.L. a v Litoměřicích a Národního muzea v Praze).
2. Provádí se rešerše archívu NZ a odborné literatury.
3. Vyhodnocují se dosavadní výsledky leteckého průzkumu zájmové oblasti a průběžně se provádí letecká prospekce Podřipska za účelem identifikace dalších, dosud neznámých areálů a objektů a kvůli detailnějšímu poznání (především plošného rozsahu) areálů již evidovaných.
4. Byly zahájeny analytické povrchové sběry, které jsou rozděleny do čtyř kategorií:
 - a) polohy identifikované prostřednictvím porostových příznaků při leteckém průzkumu;
 - b) výrazné bodové a liniové terénní hrany s archeologicky doloženými i dosud neevidovanými stopami osídlení;
 - c) okolí míst, na nichž jsou odebírány vhodné sedimenty pro pylové analýzy;
 - d) transekt napříč centrálním zájmovým územím modifikovaný s ohledem na prostupnost krajiny.
5. Každoročně se provádějí plošně omezené odkryvy částí vybraných objektů, převážně středně velkých ohrazení (např. pozdně hradištní dvorec/sídlo: Ledčice; neolitický rondel: Straškov; čtvercové příkopové ohrazení: Ctiněves) a malých ohrazení v prostředí otevřené krajiny (čtvercové a kruhové příkopy: Straškov) a některé areály s reliéfně zachovanými objekty (mohyly: Beřkovický les).
6. Průběžně jsou měřeny geofyzikálními přístroji vybrané lokality, jimž je v rámci projektu věnována zvýšená pozornost (zatím zejména Ledčice, Ctiněves). Zároveň jsou prováděny průzkumy pomocí detektorů kovů, a to v první řadě na lokalitách objevených leteckou prospekci. Tento postup byl zvolen zejména kvůli nebezpečí, jemuž jsou vystaveny některé – především pohřební – archeologické památky po té, kdy jsou publikovány. Mnoho z nich se velmi rychle stává předmětem ničení, kterému jsou vystaveny prostřednictvím nezákonné činnosti prospektorů, především detektorářů. Proto nyní mapujeme výkonným detektorem výskyt kovových předmětů na těchto lokalitách (a následně předměty z drahých/barevných kovů při dodržení základních pravidel terénního výzkumu vyzdvihujeme) ještě předtím, než jsou publikovány.
7. Budou zaměřovány a plošně nivelovány vybrané terénní útvary prostřednictvím totální stanice a GPS (např. solitérní kopec Vínek u Straškova s náznaky antropogenního tvaru reliéfu).
8. V rámci paleoenvironmentální části projektu, která směřuje k poznání diachronických změn vegetačního pokryvu (poměr mezi rozsahem lesa a bezlesí v proměnách času, resp. zastoupení

rostlinných společenstev v jednotlivých krajinných zónách indikujících rozsah hospodářského využití krajiny pod Řípem) byly již v prvním roce projektu na předem vytipovaných lokalitách s výskytem stratifikovaných organických uloženin (sedimentů) odebrány celkem tři profily a byla provedena laboratorní příprava vzorků pro následné pylové analýzy. Vytipovaná území s výskytem stratifikovaných organických uloženin lemují od východu a severozápadu jádro zájmové oblasti. Přestože je nepravděpodobné, že by se v budoucnu podařilo identifikovat vhodné uloženiny přímo na rozsáhlé ploché terase v okolí Řípu (pokusy v tomto směru nicméně pokračují), máme vhodné sedimenty alespoň v těsně přiléhajících územích. Domníváme se proto, že výsledky pylových analýz v kombinaci s radiokarbonovým datováním a malakozoologickými analýzami budou vhodným nástrojem k řešení paleoenvironmentálních otázek, které si projekt klade. K naplnění tohoto dílčího cíle mají pomoci především povrchový průzkum sběrem, letecká prospekce a rešerše dosavadních archeologických pramenů. Bude tak možné odlišit vliv lokálních sídelních událostí od celkového obrazu dynamiky pravěkého osídlení v širším regionu Podřipska.

Souhrn dosavadní terénní aktivity v projektu AKP

Letecká prospekce byla prováděna za účelem identifikace dalších, dosud neznámých areálů, resp. rozšíření ploch sídelních areálů dosud evidovaných. Za nejvýznamnější výsledky považujeme objevy několika liniových ohrazení pravěkého a novověkého stáří. Z prvně uvedených jmenují především čtvercovým příkopem (25 x 25 m) ohrazenou plochu ve Ctiněvsi (LT) s dalším lichoběžníkovitým ohrazením uvnitř této plochy a velkým bodovým objektem v jejím středu. Vedle dalších objektů pravěkého stáří (Jenišovice, Vražkov, Velvary, Bříza, Nová Ves, Sazená,.....) byly na širším území dolního Polabí a Poohří, tedy i mimo teritorium vlastního projektu AKP, identifikovány a dokumentovány četné struktury související s vojenskou obranou země v 18. – 19. stol. (dělostřelecké reduty – Mlékojedy, Hořín, Louny, Hradčany, Břežany n.O., Bříza aj.). Kromě vizuálního leteckého průzkumu byla také prováděna analýza vertikálních snímků (podrobněji k tématu leteckého průzkumu viz samostatný příspěvek v tomto sborníku).

Analytické povrchové sběry. Dosud byla pozornost zaměřena na okolí míst odběru sedimentů pro pylové analýzy a z nich odvozené environmentální rekonstrukce (podrobněji k tomu: R. Novák, M. Trefný a L. Janíček v tomto sborníku).

Geofyzikální měření: bylo provedeno na jedné lokalitě identifikované při leteckém průzkumu v roce 2006 (Ctiněves/LT) na třech polohách, na nichž byly objeveny porostové příznaky již v dřívějších letech (Dušníky/LT, Nížebogy/LT, Vražkov/LT) a na lokalitě Ledčice/ME, která

byla v létě r. 2006 sondována omezeným odkryvem a bylo třeba prostřednictvím geofyziky identifikovat polohu dvou zahloubených objektů viditelných na leteckých fotografiích, které byly následně zkoumány (podrobnější zpráva o výsledcích geofyzikálních měření bude předmětem samostatné studie R. Křivánka).

Terénní výzkum vybraného areálu. Na katastru obce Ledčice (ME) byla výkopem zkoumána centrální část severního příkopového dvojnásobného ohrazení z rozhraní raného a vrcholného středověku (podrobněji k tomu: L. Rytíř a M. Trefný v tomto sborníku). Výzkum navazoval na sondáž provedenou v roce 2004 (řezy jižním ohrazujícím příkopem).

Paleoenvironmentální část projektu. V dubnu r. 2006 byl proveden odběr sedimentů na vytipovaných územích (dolní tok Obrtky, lok. Vrbice a Mastířovice, LT; Podbradecký potok, lok. Vrbka, LT) s výskytem stratifikovaných organických uloženin, na níž navazovalo jejichž laboratorní zpracování a analýza (ta bude pokračovat ještě v příštím roce; podrobněji k tomu: L. Petr v tomto sborníku).

Závěr

Projekt AKP je koncipován tak, aby se na jeho řešení podíleli studenti plzeňské katedry archeologie. V prvním roce projektu se zúčastnili sběru dat prostřednictvím terénních výzkumů. Vyjma geofyzikálního měření participovali – většinou v rámci povinné terénní praxe – na jarních povrchových průzkumech a na exkavaci příkopového ohrazení u Ledčic (srpen 06); zcela dobrovolně pak několik studentů asistovalo při letecké prospekci (červen 06). Do budoucna se počítá s určitým podílem studentů na základním zpracování dat, případně na jejich analytickém zhodnocení.

V prvním roce byly cíle projektu plněny podle jeho původní specifikace. Jedná se o výrazně kolektivní projekt založený na aplikaci nejen archeologických (především nedestruktivních), ale také přírodovědných metod. V dosavadním průběhu projektu byl především prováděn sběr a základní zpracování pramenů, v příštích dvou letech bude tento směr pokračovat, zároveň se však výraznější složkou projektu stane analýza pramenů a jejich integrace do problémů, k jejichž řešení se má projekt přiblížit.

Literatura

Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny. Praha: Academia.

Gojda, M. (ed.) 2004: Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology. Praha: Academia.

Gojda, M. 2005: Cíle výzkumného záměru plzeňské katedry archeologie a cesty k jejich dosažení, *Archeologické rozhledy* 57/1, 211-213.

Kuna, M. 2004: Prostorová archeologie. In: M. Kuna a kolektiv: *Nedestruktivní archeologie*. Praha: Academia.